

БОЛОБАН М. А.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

ЕТАПИ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ СФЕРИ ЧАСУ І КАЛЕНДАРЯ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться про періодизацію формування часової і календарної лексики англійської мови.

Ключові слова: календарна лексика, часова лексика, етапи формування лексики.

В статье речь идет о периодизации этапов формирования лексики сферы времени и календарной лексики английского языка.

Ключевые слова: календарная лексика, лексика времени, этапы формирования лексики.

The article touches upon the stages of the formation of the English language calendrical and time lexicon.

Key words: calendar lexicon, time lexicon, the stages of the lexicon's formation.

Актуальність дослідження визначається необхідністю реконструкції послідовності етапів формування календарно-часової лексики англійської мови як мовного віддзеркалення фрагменту картини світу, що стосується уявлень про час і календарної традиції.

Мета дослідження – узагальнити відомості про формування масиву календарно-часової лексики англійської мови і змодельовати етапи її розвитку в контексті еволюції культури Британських островів.

Об'єкт дослідження – лексика англійської мови, що позначає часові і календарні поняття.

Предмет дослідження – особливості віддзеркалення в лексиці англійської мови календарно-часових уявлень відповідно до етапів їх формування впродовж історії культурного розвитку носіїв англійської мови і тих мов, які брали участь у її формуванні.

Матеріалом дослідження слугували лексеми англійської мови календарно-часової семантики, досліджені на основі етимологічних лексикографічних праць і спеціальних публікацій.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому вперше систематизовано і проаналізовано англійську лексику календарно-часової сфери як відображення етапів формування календарно-часових уявлень носіїв англійської мови.

Відповідно до завдань праці досліджена праіндоевропейська спадщина часово-календарної лексики. До неї належать сучасні

англійські назви року, літа, місяця, дня, ночі (англ. *year, summer, month, day, night*) та ін., деякі з них зі свідченнями семантичних змін.

Частина індоєвропейської лексики розгляданої сфери етимологічно ширша за індоєвропейські мови і хронологічно глибша за праіндоєвропейську добу, може сягати праностратичного і давніших періодів. Так, індоєвропейські назви місяця мають паралелі в низці інших мовних родин Євразії й Америки: праіндоєвропейське **(ə)mēns-* “місяць”; прауральське **mińV* “небо”; протокартвельське **mže-* “сонце”; протодравідійське **miŋ-* “світити, іскра, зірка”; праескімосько-алеутське **mаса-* “сонце”; австроазійське **mŋ(s)* “місяць”; амеріндське **mеса* “зірка” [1].

Англ. *star* “зірка” має широкі паралелі в германських мовах та інших групах мов індоєвропейської родини, що сягають праіндоєвропейської основи **ster-* (яку виводять від праіндоєвроп. кореня **st-* “стояти” як свідчення уявлень про нерухомість зірок на відміну від Сонця, Місяця і “рухомих зірок” – планет або вважають започиченням вавилонської назви “вечірньої зірки” Венери – *Iustar*). Зазначену індоєвропейську основу традиційно порівнюють із слов’яно-балто-германською назвою *стріли* (у слов. мовах також зі значенням блискавки, у герм. зі значенням променя) без певної етимології.

Здійснено розгляд спільногерманської спадщини в англійській лексиці сфери часу і календаря. Передісторія календарної лексики англійської мови включає праіндоєвропейський, прагерманський і власне англійський етапи; поряд із тим можуть бути виділені проміжні між названими слов’яно-балто-германський і західногерманський етапи. Як кожна індоєвропейська мова, включаючи англійську, тією або іншою мірою успадкувала лексику праіндоєвропейського календаря (звідки англ. *day, summer* та ін.), так і кожна германська мова зберігає лексичні сліди прагерманського календаря. Етимологічна передісторія формування календарно-часової лексики англійської мови засвідчує помітні семантичні зміни в різні дописемні періоди (англ. *day, winter* від праіндоєвропейськ. **degh-* “палити”, **uei-* “віяти” зі значеннєвими зувами прагерманського періоду).

Давні германці сприймали “час” і “вічність” як близькі або тотожні категорії (прагерм. **aiw-* “час, вічність”, звідки через скандинавські мови англ. *au* “завжди”), близькою була категорія “людське життя”, “людський вік” судячи зі споріднених давньогрецьких і латинських форм. Прагерм.

**hwīl-* “час, відрізок часу” (англ. *while* “час, відрізок часу”, нім. *Weile* “відрізок часу”) виводять від праіндоєвропейськ. **k^uei-* / *k^uoi-* “спочивати” – отже, “час” осмислювали як “спокій” (етимологія В. В. Левицького).

Показовою в плані поєднання сприйняття простору і часу в світобаченні стародавніх германців є номінація світу – англ. *world*, нім. *Welt* із паралелями в інших германських мовах, де перший компонент позначає людину (*wer-*), а другий сягає прагерм. **ald-*, звідки готськ. *alds* “час, вік”, давньоісландськ. *old* “людство, час” (етимологія В. В. Левицького). Отже, в уявленні стародавніх германців сприйняття Всесвіту було цілісним: образи простору, часу і людства поєднувалися в один синтетичний образ.

Виділення в народних віруваннях і мистецтві стародавніх германців числа 13 Є. А. Шервуд пов’язує з використанням місячного календаря (тут, очевидно, можна вбачати й виразні сліди поклоніння Місяцю). Для календаря давніх германців також були важливими фази Місяця, до того ж вони чітко відрізняли Місяць як нічне світило і місяць як проміжок часу, що було закріплено мовою: готське *mena* “Місяць” і *menops* “місяць”, англ. *moon* і *month*, прагерм. **mænon-* і **mænoth-*.

Увагу давніх германців до впорядкування відліку часу й календаря віддзеркалює, серед інших, назва тижня, що існувала ще в язичницькі часи (готськ. *vikó*, давньоверхньонімецьк. *wēcha*, *wēhsal*, середньоверхньонімецьк. *wuche*, *woche*, голл., англ. *week*, шведськ. *veck*, данськ. *uge* та ін.) й означала “порядок, регулярно повторюване чергування”, але до запровадження 7-денного тижня використовували відлік по 14 ночах [2].

Англ. *day* (нім. *Tag* тощо) пов’язується з коренем, що означає “горіти” (звідси, наприклад, укр. *дьоготь*). Англійська назва дня не є спільною з його назвами в інших групах мов індоєвропейської родини, до того ж, як показують етимологічні дослідження, індоєвропейські мови взагалі не мають спільної назви дня, такі назви в різних мовних групах не споріднені між собою. Такі відмінності засвідчують, що осмислення дня як часової одиниці відбувалося самостійно в культурах кожної гілки індоєвропейських мов. Із англійською назвою дня споріднена назва світанку *dawn*. Позначення дня за допомогою кореня, основною семантикою якого є “горіння” (корені зазначеної семантики найдетальніше досліджені в кандидатській і докторській дисертаціях

Т. О. Черниш на слов'янському матеріалі з індоєвропейськими паралелями) засвідчує поширений у міфологічному мисленні образ вогню як частини сонця, що виявляється й в обрядах підживлення сонця обрядовими вогнями, поширених по всій Європі.

Англійським (за походженням загальногерманським) позначенням середини дня є *midday* (давньоангл. *middæg* < *midne dæg*, пор. давньоверхньонімецьк. *mittitag*, ново-верхньонімецьк. *mittag*, давньопівнічне *miðdagr*). Пор. укр. *полудень*, рос. *полдень*, давньогрецьк. *én-dio-* “посередині дня, в полудень”. Спостереження середини дня за допомогою вимірювання довжини тіні від гномона відоме в багатьох давніх культурах. Вважають, що для цього могли слугувати жердини (“травневі дерева”) на зрізаних верхівках природних і штучних пагорбів стародавньої Британії. Що ж стосується середини ночі *midnight* (давньоангл. *mid-niht* або *middre niht*), то її можливо виміряти тільки за спостереженнями добового руху зірок або, менш вірогідно, місячної тіні. Пор. укр. *північ* “середина ночі” (звідси *опівночі*; рос. *полночь*) та вторинне, похідне від попереднього *північ* “північна сторона світу” (рос. *север*).

Подібну семантичну структуру мають англійські лексеми *midsummer* (давньоангл. *midsumor*) “день літнього сонцестояння”, букв. “середина літа”, і *midwinter* (давньоангл. *midwinter* або *midde winter*) “день зимового сонцестояння”, букв. “середина зими”. Відомо, що визначення днів зимового і літнього сонцестоянь виступало функцією Стоунхенджу й інших давньобританських календарно-астрономічних споруд. Отже, мова засвідчує спадкоємність іще докельтської й сучасної англійської (через кельтську й англосаксонську проміжні ланки) календарних традицій у сприйнятті сонцестоянь як середин сезонів, що відповідає і “мегалітичному календарю” А. Тома, і системі кельтських свят, приурочених до основних точок сонячного року (другі повномісяччя після кожного сонцестояння й рівнодення, близькі до середин між сонцестояннями і рівноденнями). Позначення частин дня відповідно до місця спостереження сонця на горизонті є загальнотипологічною закономірністю, мотивованою відповідними природними процесами: пор., наприклад, укр. *південь* і *полудень*, де перша з названих лексем виступає вторинною й похідною щодо другої. З позначенням добового руху сонця пов'язані й такі назви частин дня, як *sunrise* і *sunset*.

Позначення ранку і вечора, так само, як і дня, – англ. *morning*, *evening* – не є загальноіндоєвропейськими, незважаючи на те, що більшість індоєвропейських мов зберегли спільні (з походження праіндоєвропейські) назви і для ранку, і для вечора. Індоєвропейська назва ранку збереглася в англійській і загалом германській назві заходу. Англ. *east*, давньоангл. *east*, від прагерманського **aus-to-*, **austra-* “схід, у напрямку сходу сонця”, що, своєю чергою, походить від праіндоєвропейського кореня **aus-* “світанок”. Продовженням загальноіндоєвропейської назви вечора в англійській та інших германських мовах виступає лексема *west* (давньоангл. також *west* “на заході, на захід” від прагерманськ. **wes-t-* (давньопівнічне *vestr*, давньофризськ., голландськ. *west*, давньоверхньонімецьк. *-west*, уживане тільки в композитах, нововерхньонімецьк. *West*), що їх виводять від праіндоєвропейського кореня **wes-*. На відміну від розглянутих назв дня, ранку та вечора, англійська назва ночі є загальноіндоєвропейською.

Досліджено докельтську астрономічно-календарну традицію, що через кельтів вплинула на календар англосаксів. Докельтські мешканці Британії та Ірландії (носії різних археологічних культур IV–II тис. до н.е.) зводили численні мегалітичні споруди астрономічно-календарного призначення, серед яких найбільш відомим є Стоунхендж. Споруди фіксували спостереження Сонця, Місяця, Венери і, можливо, окремих зірок.

У контексті позамовних свідчень розглянута кельтська календарна традиція як одна з підоснов англійського народного календаря та його мовних віддзеркалень.

Язичницький календар кельтів із шануванням сонцестоянь, рівнодень та чотирьох пов’язаних із ними свят (Імболк, Белтайн, Лугнасад, Самайн) виступає сполучною ланкою між реконструйованим А. Томом календарем Стоунхенджа і сучасними народними святами британців, серед яких найбільшу популярність здобув Хеллоуїн (що відповідає давньокельтському святу Самайн і знаходить відповідник у календарі Стоунхенджа). Знання небесної сфери, рухів світил і календаря, накопичені докельтськими й кельтськими племенами Британії, трансформувалися з часом, міфологізувалися й дістали віддзеркалення і у фольклорі й обрядовості Британських островів, а також у мовних проявах.

Кельти поділяли рік на дві половини – світлу і темну, рубежем було свято Самайн 1 листопада; подібний поділ мав місце в найдавнішому календарі римлян і слов'ян. Наприклад, календарна поема П. Овідія Назона “Фасти” описує лише першу половину року як “хорошу”, а два останні місяці римського календаря (майбутні січень і лютий) у календарі Ромула взагалі не включали у відлік часу, рахуючи рік від березня до грудня і вважаючи його кінець певним “безчассям”. Найдавніші слов'яни лексею *годъ* (праслов'янськ. **godъ*) позначали “хорошу частину (половину) року”, пор. *годити*, *годний*. Період від Белтайну до Самайну в кельтів мав назву *an ghiran mor* “велике сонце”, а період від Самайну до Белтайну – *an ghiran beag* “мале сонце”.

Цикл міфів про короля Артура та його лицарів Круглого столу, що може віддзеркалювати, окрім дискутованих історичних подій, також річний зодіакальний рух Сонця. Легенди артурівського циклу включають у себе образ Стоунхенджа і приписують його побудову чарівникові Мерліну, якому приписують також ідею збудувати Круглий стіл для лицарів. За припущенням Ю. Л. Мосенкіса, Круглий стіл є кельтським міфологічним варіантом образу Стоунхенджу, а кількість лицарів Круглого столу (12, 16, 366) може позначати, відповідно, кількість звичайних місяців року, кількість місяців 16-місячного “мегалітичного календаря” в реконструкції А. Тома і кельтської системи сонячних свят (що припадали на середини між точками сонцестоянь та рівнодень і поділяли рік на 16 частин) і, нарешті, кількість днів року.

Деякі англійські часово-календарні лексеми засвідчують зв'язок із давньокельтським місячним календарем, у якому основним сезоном року була зима, а основною частиною доби – ніч (англ. *fortnight* “два тижні”, букв. “14 ночей”).

Здійснено висвітлення греко-римську календарну традицію в сучасній англійській мові. Сучасна англійська мова засвідчує наявність значної кількості лексем календарно-часової сфери давньогрецького та латинського походження, що проникали в основному книжним шляхом, нерідко за посередництвом старофранцузької мови. Лексика латинського походження найчастіше виконує термінологічні функції. Незважаючи на кілька століть римської окупації Британії, латинізми англійської мови календарно-часової та інших сфер запозичені не в той період, а значно пізніше.

Поряд із назвою зірки праїндоевропейського походження *star* англійська мова містить і пов'язані з зіркою лексеми, запозичені з класичних мов, зокрема, *stellar* і численні похідні з *astro-*.

Особливо численною виявляється антична спадщина в різноманітних астрономічних та астрологічних термінологічних лексемах та назвах окремих зірок і сузір'їв. Деякі широкоживані в сучасній мові англійські лексеми віддзеркалюють давні вірування у вплив зірок на земні події, з часом оформлені в астрологію. Так, англ. *disaster* походить від середньофранц. *desastre* (1564) з італійськ. *disastro* “той, що має хворобу від зірок”, утвореного від *dis-* “геть, без” і *astro* “зірка, планета” [3]. Англ. *desire* зі старофранц. *desirer* від латинськ. *desiderare* “хотіти”, можливе первісне значення “чекати, що принесуть зірки”, від *de sidere* “від зірок”, де *sidus* (gen. *sideris*) “небесне тіло, зірка, сузір'я” [3]. Англ. *consider* від старофранц. *considerer*, похідного від *considerare* “придивлятися, спостерігати”, буквально “спостерігати зорі” (припускають навігаційне або астрологічне походження слова) [3].

Латинське походження мають десятки інших англійських календарно-часових лексем, як-от *annual* (через старофранц. *annuel* від пізньолатинськ. *annualis*), *millenium* (від латинськ. *mille* “тисяча” і *annus* “рік”), *moment* “короткий відрізок часу, instant” (через старофранц. *moment* від латинськ. *momentum* “рух, рушійна сила”, також “миттєвий, першочерговий”, наслідок стягнення форми **movimentum*, утвореної від дієслова *movere* “рухатися”), *second* “1/60 хвилини” (через старофранц. *seconde* від латинськ. *secunda*, що є скороченням вислову *secunda pars minuta* “друга зменшена частина” на позначення другого поділу – після поділу на хвилини – години на 60 частин) тощо.

Висновки. Таким чином, при дослідженні лексики сфери часу і календаря в англійській мові виявляється відповідність окремих шарів цієї лексики етапам розвитку культури Британських островів і періодам еволюції англійської мови та мов, що взяли участь у її формуванні впродовж реконструйованих доісторичних і писемно засвідчених історичних періодів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Starostin S. A. Databases* [Електронний ресурс] / Sergei Anatolievich Starostin. – Режим доступу : <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=config> 2. *Шервуд Е. А. Календарь у древних кельтов и германцев* [Електронний ресурс] / Е. А. Шервуд. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/articles/shervud.html> 3. *Online Etymology Dictionary (of English)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>